

*Аманалиев У.О. - юридика илимдеринин кандидаты, Ж. Баласагын атындагы
КУУнун административдик укук жана укук таануу кафедрасынын доценти*

УДК 342.743

САЛЫК УКУГУ БУЛАКТАРЫ ТУТУМУН КЛАССИФИКАЦИЯЛООДОГУ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨР

Аннотация: Макаладагы негизги максат - салык укугунун булактарынын куралышынын негизги тенденцияларын кароо, ошондой эле заманбап булактарга тиешелуу илимде болгон кээ бир чечимдерди бириктируу.

Аннотация: Основная цель статьи направлена на рассмотрения основных тенденций строения источников налогового права, а также на объединение некоторых решений современных источников данной науки.

Annotation: The main purpose of the article - see the main trends of education sources of tax law, as well as the association of scientific decisions regarding the modern sources.

Ключевые слова: Источники налогового права, государственные органы, законодательный орган, правовая норма, налоговое законодательство.

Негизги сөздөр: Салык укук булактары, мамлекеттик органдар, мыйзам чыгаруу орган, укуктук салт, салык мыйзамдары.

Keywords: Sources of Tax Law, state organs, the legislative body, legal rule, tax legislation.

Юридикалык адабиятта укук булактарынын тушунугу жөнүндө жуз жылдардан бери болуп келе жаткан талаш-тартыштарга карабастан, бул маселе азыркы маалда дискуссиялуу болуп келе жатат. Ата-мекенибиздин азыркы «укук илиминде» «укук булагы» тушунугунө жана анын мазмунун ачуудагы мурда таанылган укуктук жолдорду кылдаттык менен кайра баалоо [1] болуп жаткандыгына байланыштуу, укук булактары тууралуу талкуу абдан маанилуу болуп турат.

Укук теориясындагы укук булактарына (тармактык аспектиде), анын ичинде каржы укугунун жана салык укугунун булактарына арналган изилдөөлөрдүн актуалдуулугу жана маанилуулугу “алардын жыйынтыгы, салык укугуна кирген, коомдук мамилелерди укуктук жөнгө салууга арналган жана укук жашоосунун ар кандай формаларында камтылган конкреттуу укуктук каражаттардын эффективдуулугун жогорулатууга мүмкүнчүлүктөрдү ачуусу” менен тушундурулөт.

Салык укугунун булактарынын өнүгүүсү салык салуунун пайда болуусу жана калыптануусунун тарыхы менен байланыштуу. XII такта мыйзамдарын (б.з.ч. V к.) мүнөздөөдө, Тит Ливий тарабынан киргизилген “укук булагы” термини укук илимине рим укугунан келгени белгилуу [2].

Сөздүк макалаларга ылайык “укук булагы” тушунугунун негизин эки маани түзөт: 1. Ар кандай башталыш, же негиз, тамыр жана себеп, башат, баштапкы чекит, б.а. бир нерсенин башталган жери; 2. Иш-кагаз. «Укук булагы» тушунугунун биринчи мааниси «коомдук мамилелердин буткул бирикмесин аныктаган, коомдук жашоонун материалдык шарты», экинчи мааниси - тигил же бөлөк эрежелерге укук ченемдик маани берген, ак сөөктөр тобунун өз эркин билдируусунун өзгөчө формасы. Укук булагынын толугураак аныктамасы да бар, ага ылайык, укук булагы - бул укук ченемин (тышкы чагылдыруусу) бекитуунун формасы.

Ошону менен, жогоруда келтирилген аныктамалар укук булагы тушунугунун ар кандай аспектилерин чагылдырат.

Биздин байкоолордун жыйынтыгына ылайык, «укук булагы» термини юридикалык адабиятта ар кандай мааниде колдонулат - материалдык (материалдык маанидеги укук булагы) жана формалдык (формалдык маанидеги укук булагы) укук булагы. Укук булагын, материалдык мааниде, укуктун мазмунун аныктаган факторлор катары тушунсе болот. Аларга коомдук жашоонун материалдык шарттарына тиешелуу экономикалык мамилелер-ди, социалдык факторлорду байланыштырса болот. Ошол эле убакта укук булагы (формасы) – бул укуктун мазмунунун тышкы чагылдыруусунун расмий аныкталган формасы.

Идеологиялык мааниде «укук булагын» ар турдуу укуктук окуулар жана доктриналар, укуктук аң-сезим катары тушунушөт, алардын «элесинин жана окшоштуктарынын» басымы алдында укуктук буйрутмалар жаралат. Мисалы, В.М.Баранов дал ушул мааниде

укук булагы катары укуктук ан-сезимди тушунот. Укуктук ан-сезимдин акыркы мезгилдеги өсүп келе жаткан ролун белгилөө менен, В.В.Сорокин анын укуктук тузумдө аткарган маанилуу функционалдык кызматын белгилейт, тагыраагы, маалыматтык агымды укуктук тузумдөн укуктук ишмердуулуктун субъектисине жана кайра артка алмашуусунда кызмат кылат. В.Л.Кулаповдун оюу боюнча, укуктук ан-сезимдин денгээли «эл аралык жана ички саясий кырдаалдын өзгөчөлүктөрүнө, кээ бир башка факторлор таасир этиши мүмкүн». Салык укугунда, мындай мааниде, салыктын пайда болуу теориясын тушунсө болот [3].

Салык укугунун булактары жонундөгү суроону, биринчиден, каалаган тармактын, анын ичинде салык укугу еңдуу укук тармагы алдындагы, булактарын ачууда фундаменталдык негиз болгон, каржы укугунун теориясын эске алуу менен, укуктун жалпы теориясынын суроолоруна, экинчиден, каржы жана салык укугунун өнүгүүсүнүн негизинен чыгып кароо керек.

Укук булактарын «юридикалык ченемдер жайгашкан жалгыз орун, юридикалык ченемдер гана бар жана биз аларды ал жерден «алган» резервуар» (бул жерден «булак» деген аталыш келип чыгат) катары караган С.С.Алексеевдин көз карашы концептуалдуу түрдө өзгөчөлөнүп турат [4].

Кээ бир авторлор укук булагы тушунугунун мазмунунун эки жактуу кылып белгилешет, андан укуктун ченемдик чагылуусун (укук формасын) жана укук келип чыгуучу негизди (илимий, социалдык, саясий, философиялык) көрүшөт. Айрым авторлор «ар кандай адашуулардын алдын алуу учун укук булагы жөнүндө эки аспектиде сөз кылууну, биринчиден, ... укукту жасоочу, пайда кылуучу факторлордун маанисинде (материалдык аспект), жана экинчиден, укукту реализациялоо жолдору маанисиндеги укук булактары жөнүндө, башкача айтканда, укуктун ишке ашуусу мүмкүн болгон формасы, мазмуну укукту тузуучу формалар (формалдуу-юридикалык аспект)» сунушташат. М.В.Баглай, качан укук булагы жөнүндө укуктук актылардын формасы катары сөз болгондо, көпчүлүк учурда «юридикалык маанидеги укук булагы» деген термин колдонулат деп белгилейт. Мындай жол менен бул тушунук, укукту куроонун материалдык булактары каралган, «материалдык маанидеги укук булагы» деген тушунуктөн чектелет. Окумуштуунун оюу боюнча «ал эч кандай пайдалуу, оң маани бербейт». Биздин көз карашыбызда, ушул өңдүү ойлорду ишенимдуу деп саноого болбойт, себеби анын негизинде материалдуу, башкача айтканда адамдардын коомдо жашоосунун шарттары, жана идеалдуунун, башкача айтканда «укук тутумунун негизинде жаткан» философиялык ойлордун эч кандай байланышы жок. Материалдуу эмес факторлорго көпчүлүк учурда сыйкырдуу же адамдык акылды, укуктук ан-сезимди, укуктук идеологияны, жана ошондой эле укуктук доктринаны кошушат.

В.И.Смолярчуктун оюу боюнча, укук булагы компетенттуу мамлекеттик органдардын укук чыгаруучу ишмердуулугунун натыйжасы. Демек, бул булактардын туру жана алардын юридикалык кучу, мамлекеттик органдардын иерархиясынан жана алардын укук чыгаруучу ишмердуулук тармагындагы ыйгарым-укуктарынан туздөн-туз көз каранды.

Жогоруда келтирилген ойлорду анализдөөнүн негизинде, салык укугунун булактары мамлекеттин укук чыгаруучу ишмердуулугунун гана натыйжасы деп айтууга болот, себеби калктын туздөн-туз өз ойун билдируусу аларга таркабайт, бул тууралуу Кыргыз Республикасынын «Референдум жөнүндөгү» конституциялык мыйзамынын 8-беренеси кубөлөндүрөт. Бул беренедө референдумга алып чыгууга болбогон суроолордун тизмесинде, салыктарды жокко чыгаруу же орнотуу тууралуу суроо да камтылган [5].

Салык укугунун булактары компетенттуу мамлекеттик органдар тарабынан бекитилген, салык-укуктук ченемдер аркылуу салык укуктук мамилелердин катышуучуларынын журум-турумуна талаптарды аныктаган жана аларга жөнгө салуучу таасир берген, өз ара байланышкан жана өз ара аракеттешкен тутум.

Укук теориясында юридикалык мааниде укук булактарынын бир нече турун бөлүп чыгышат, алардын негизгилери: укуктук салт, юридикалык прецедент, ченемдик келишим жана укук-ченемдик акт. Бирок, бул маселе боюнча окумуштуулардын ойлору бөлүнүп кеткен.

Маселен, М.М.Рассолов, Е.В.Колесников укуктун булактарына укуктук салтты, ченемдик келишимди жана ченемдик актыны киргизишет. М.В.Баглай, С.Л.Зивс укуктун булактарына жогоруда келтирилгендерден тышкары, укуктун жалпы принциптерин

киргизишип, ошону менен алар принциптер, өздөрүнө таандык болгон, укук тутумунун белугу катары өз алдынча булак экендигин белгилешет.

Укук принциптеринин укук булактарына киргизилгени, алардын фундаменталдык мааниси бар болуп туруп, туруктуулук жана стабилдүүлүккө ээ болгондугу, укуктук ченемдердин айрым бир бөлүктөрүнүн калыптанышына эле эмес, мамлекеттеги укук тутумунун калыптанышына таасир эткендиги менен аргументтештирилет.

Бул позиция менен макул болуу кыйын, себеби конкреттуу ченемдер жана жалпы укук тутуму учун принциптердин зор маанисин танбастан, «укук ченеминин агасы» принциптер эмес, юридикалык салттар экендигин белгилеп кетуу керек. Л.М.Энтин укуктун жалпы принциптерин «Европа биримдигинин соттору активдуу колдонгон, европалык укуктун булактарынын катарына» кошот. Бирок, анын оюу боюнча, укуктун жалпы принциптеринин европалык укуктун булактарынын иерархиясындагы орду тууралуу суроонун жообу толугу менен ачылбай келет.

Каржы укугунун булактарына (ошол эле маалда салык укугунун булактары да болгон), көпчүлүк окумуштуулар мамлекеттик бийликтин жана өз алдынча башкаруунун өкүлчүлүктүү жана аткаруу органдарынын укуктук актыларын киргизишет. Салык укугу илиминин булактары жана салык укугунун булактары бирдей эмес экендигин белгилеп кетуу керек. Салык укугу илиминин булактарына: 1) тармак алдындагы салык укугунун булактары; 2) тушундуруучу актылар; 3) салык салуунун ата-мекендик жана чет өлкөлүк практикасы; 4) салык салуу тармагындагы ата-мекендик жана чет өлкөлүк илимий доктрина.

Мамлекеттик эрктин чагылуусунун формасы, мамлекеттин укуктук чечими камтылган форма болгон салык укугунун булактарына кайрылалы.

Салык укугу тармагындагы адистер салык укугунун булактарынын төрт турун белгилешет: Кыргыз Республикасынын Конституциясын, Кыргыз Республикасынын Салык кодекси; мыйзам алдындагы ченемдик актылар (Кыргыз Респуб-ликасынын Президентинин жарлыктары, Кыргыз Республикасынын өкмөтүнүн токтомдору; жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруу органдарынын укук ченемдик актылары; мамлекеттик бюджеттик эмес фонд органдарынын укук ченемдик актылары); салык салуу боюнча эл аралык келишимдер. Башка окуу куралдарында Е.Ю.Грачева салык укугунун маанилуу булактарына Конституцияны, салыктар жана чогултуулар жөнүндөгү мыйзамдарды; жергиликтүү өз алдынча башкаруунун өкүлчүлүктүү органдарынын салыктар жана чогултуулар жөнүндөгү укук ченемдик актыларын; мамлекеттик аткаруу бийлик органдарынын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруу органдарынын салыктар жана чогултуулар жөнүндөгү мыйзам алдындагы актыларын; салык салуу боюнча эл аралык келишимдерди киргизет. Салыштыруу учун, европалык укуктук салтта европанын салык укугунун булактарына регламенттер, директивалар, чечимдер дал келээрин белгилеп кетели. Европалык укуктун, анын ичинде салык укугунун, булактар тутумунун негизи -тузуучу келишимдер болот [6].

Укуктук адабиятта салык укугунун булактарынын айрым классификациялары сунушталган, бирок, алар тактоолорду талап кылат. С.Г.Пепеляев салык укугунун ички жана эл аралык булактарын белгилеону сунуштайт, буга ылайык, ички мамлекеттик табияты бар булактар, жана эл аралык-укуктук булактар.

Н.П.Кучерявенко салык укугунун булактарын, 1. Башкаруу - территориалдык белгилерине карата (негизинен бул ченемдик актылардын түрлөрүнө тийиштуу): жалпы мамлекеттик ченемдик актылар, республикалык, жергиликтүү ченемдик актылар; 2. Укуктук ченемдердин мүнөзүнө карата: белгиленген тартипте компетенттуу органдар тарабынан кабыл алынган, жалпыга мүнөздүү укуктук ченемдерди камтыган ченемдик актылар жана жалпыга мүнөздүү укуктук ченемдерди камтыбаган ченемдик эмес актылар; 3. Укуктук жөнгө салуу жана бекитүү мүнөзүнүн өзгөчөлүктөрүнө карата: укуктук салттар, прецедент, эл аралык келишим, укуктук доктрина жана укук ченемдик акт деп классификациялайт. Укуктун теориясы тармагындагы жана тармактык илимдердеги окумуштуулар эл аралык келишимдерди укук булактарынын катарына негизсиз киргизишерин белгилеп кетуу зарыл, себеби, эл аралык келишимдер ата-мекендик укуктун эмес, эл аралык укуктун булагы.

Салык укугунун булактары жөнүндөгү элестетуулөрдү кеңейтуугө жана бул укуктук институттун алдындагы өнүгүү жолдорун тузуугө чет өлкөлөрдүн салык укугунун

булактары менен таанышуу шарт негиздуу. Маселен, германдык салык укукта укук булактарына (укуктук ченемдерге же укуктук жоболорго) формалдуу мыйзамдар, укуктук буйруулар (буйруктар, токтомдор), автономдук жоболор, жазылбаган укуктук ченемдер кирет. Немистик укуктук илимде укук булактарынын, жалпысынан, кийинки классификациясы бар: улуттук укуктун булактары, эл аралык укуктун булактары, Европалык бирикменин укук булактары.

Мына ушул классификациянын анализи, анын негизинде мыйзам чыгаруу органынын ыйгарым-укуктарынын денгээлине жараша укук булактарынын маанилуулугун чагылдырган, иерархия принциби камтылган деген чечим чыгарууга укук берет.

Г.П.Толстопятенко, европа өлкөлөрүнүн салык укугунун булактарын төмөнкүчө классификациялайт: а) конституция; б) конституциялык/органикалык мыйзамдар; в) күндөлүк процедуралардын негизинде, парламент тарабынан кабыл алынган мыйзамдар; г) эл аралык - укуктук актылар; д) прецедент; е) мыйзам алдындагы актылар.

Жогоруда келтирилген салык укугунун булактарынын классификацияларынын анализи көрсөткөндөй, аларда ушул суроого байланыштуу окумуштуулардын ар кандай жана бирдиктуу эмес көз караштары чагылышат.

Салык укугунун булактарынын автордук классификациясынын негизинде, берилген түрлөрү дифференциация кылууга мүмкүндүк берген белгилерди чагылдырган, төмөнкүдөй негиздер камтылган: 1) территориалдык таасир; 2) формалдуу чагылдуулар; 3) юридикалык күчкө ээ болуунун жолдору; 4) салык - укуктук ченемдерди бекитүүдөгү маанилуулүк денгээли. Маселен, территориалдык таасирине карата: а) ички (укуктук салт, юридикалык прецедент, укук - ченемдик акт); б) тышкы (укук - ченемдик келишим) салык укугунун булактарына бөлүнөт. Бул негиздемеде укуктук салттын биринчи планга чыгарылганы салык укугунун булактарынын тарыхый мүнөзүн баса белгилөө менен байланыштуу экенин айта кетуу керек. Укук - ченемдик акт салык укугунун булактарынын эволюциясынын жогорку формасы катары каралат;

Формалдуу чагылдууларына карата: а) формалдуу бекитүүгө ээ болгон (укук - ченемдик акт, укук - ченемдик келишим, юридикалык прецедент); б) формалдуу бекитүүгө ээ болбогон (укук-тук салт);

Юридикалык күчкө ээ болуунун жолдоруна карата :а) санкцияланган (укуктук салт); б) компетенттуу орган тарабынан чыгарылган (укук-ченемдик акт, укук - ченемдик келишим, юридикалык прецедент);

Салык - укуктук ченемдерди бекитүүдөгү маанилуулүк денгээлине карата: а) негизги булак (укук - ченемдик акт); б) башка булактар (укуктук салт, укук - ченемдик келишим, юридикалык прецедент).

Ошону менен, укуктук салт, укук - ченемдик акт, укук - ченемдик келишим, юридикалык прецедент өңдүү, биз бөлүп караган салык укугунун булактары, салык укугунун булактар тутумун түзөт.

Бөлүштүрө келгенде белгилеген топчолордун ичинде элементтерди бөлүштүрүүнүн симметриялуулугу, көпчүлүк учурда, байкалбайт. Укук -ченемдик акт, юридикалык прецедент, укук - ченемдик келишим өңдүү салык укугунун булактары өтө валенттуулукту түзөт, башкача айтканда, башка топчодогу элементтер менен белек топчо-го биригүү касиетине ээ экендигин көрсөтүп турушат.

Укуктук салт, укук - ченемдик акт жана укук - ченемдик келишим өңдүү салык укугунун булактары жалгыз элементтердин касиетин көрсөтүшөт. Укуктук салт - чыгарылбаган жана формалдуу бекитүүгө ээ болбогон, компетенттуу орган тарабынан санкцияланган жалгыз түр. Укук-ченемдик акт - өзүнүн жогорку мыйзам чыгаруу күчүнүн негизинде, салык укугунун баардык башка булактарынан жогору турган касиетин көрсөткөн жалгыз түр. Укук - ченемдик келишим салык укугунун тышкы булактарынын топчосундагы жалгыз түр. Ошону менен, салык укугунун белгиленген булактар тутуму катуу эмес жана «утур менен» саноого мүмкүн болбогон, анын элементтеринин айкалыштуулугу менен мүнөздөлөт.

Окумуштуулар салык укугунун булактары аткара турган, өз ара байланышкан, эки милдетти көрсөтүшөт: биринчиден, алар мамлекеттин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын каржылык ишмердуулүгүнүн негизги багыты болгон, каржылык

укук чыгаруунун ажырагыс бир бөлүгү; экинчиден, салыктык ченемдердин тиричилик формасын чагылдырат, башкача айтканда салык мамилелеринин субъектилеринин жалпыга милдеттуу журум - турум эрежелеринин тышкы объективдуулөнгөн чагылуусу.

Азыркы учурда укук булактарынын өнүгүшүнүн мүнөздүү белгиси - алардын көптүрдүүлүгүнүн көбөйүүсү жана укук булактарынын катарына, белгилүү бир кесепеттерге алып келе турган, улам жаны түрлөрүнүн кошулуусу. Бул, биринчиден, мындай актыларда камтылган ченемдер салык төлөөчүлөргө жана башка салык укуктук мамилелердин субъектилерине укуктарды жана милдеттерди жаратат, экинчиден, алар салык салуу тармагындагы мыйзамдуу кызыкчылыктарын жана укуктарын коргоону талап кылууга укуктуу дегенди билдирет.

Заманбап салык укугунун булактарынын бир нече өзгөчөлүктөрүн бөлүүгө болот:

Биринчиден, алар Кыргыз Республикасынын, өзүн-өзү башкаруу тузүмдөрүнүн өкүлчүлүктүү органдарынын укук чыгаруучу ишмердүүлүгүнүн натыйжасында пайда болот;

Экинчиден, салык укугунун булактары салык - укуктук ченемдердин «жайгашкан ордун» элестетет, башкача айтканда «салык мамилелериндеги субъектилеринин жалпыга милдеттуу журум-турум эрежелеринин тышкы объективдуулөнгөн чагылуусу»;

Учунчудөн, салык укугунун булактары, каржы укугунун булактарынын бир бөлүгү болот;

Төртүнчүдөн, салык укугунун булактарынын тизмеси бтр гана жерде тура бербейт, дайыма өнүгүүдөгү жана жакшыруудагы көрүнүштү элестетет;

Бешинчиден, салык салуу тармагындагы маалымат бергич (жол көрсөткүч) катары чыгышат, маселен, конкреттуу салык - укуктук мамилелерде «зарыл болгон журум - турум эрежелерин табуу, аларга таянуу, колдонуу жана башкалар учун кайта «кароо» керек экендигин көрсөтөт»;

Алтынчыдан, салык укугунун булактары салык - укуктук ченемдердин тиричилигинин расмий аныкталган формасын элестетет, себеби «укук ченеми укук булагынан тышкары жашай албайт».

Салык укугунун булактар тутуму - бул ички жана тышкы булактардын жыйындысы, биринчисине - салык салуу тармагындагы эл аралык келишимдер, экинчисине - Кыргыз Республикасынын Конституциясы, Кыргыз Республикасынын Салык кодекси жана салыктар жөнүндөгү башка укук - ченемдик актылар кирет. Салык укугунун ички булактары - бул салыктык көзөмөлдү ишке ашыруу, салык органдарынын актыларына, алардын кызмат адамдарынын аракеттерине (аракетсиздиктерине) даттануу жана салыктык укук бузуу жасагандары учун аларды жоопко тартуу процессинде пайда болгон мамилелерди жөнгө салуу болгон салык - укуктук ченемдерди камтыган, укук - ченемдик актылар.

Заманбап этаптагы салык укугунун булактар тутумун мүнөздөөдө, аларга таандык, төмөндөгүдөй негизги белгилерди баса белгилөөгө болот:

Укуктук ченемдердин чагылуусунун ар түрдүү формаларынын бар болуусу, алардын ичинен өзгөчө орунду мыйзамдар: КР Конституциясы, кодификацияланган мыйзамдар, жана ошондой эле мыйзам алдындагы актылар: Президенттин жарлыктары жана буйруктары, КР өкмөтүнүн токтомдору жана буйруктары, ведомстволук ченемдик актылар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын актылары ээлейт.

Юридикалык кучунө жараша жайгашуусунда жана иерархиялык баш ийүүсүндө көрүнгөн, укук булактарынын тутумдуулугу. Бул тутумдун чокусунда «мамлекеттин негизги мыйзамы» болгон КР Конституциясы турат.

Эл аралык укуктун ченемдеринин таасири. КР Конституциясынын 6 - беренесинин 3 - бөлүгүнө ылайык, Кыргыз Республикасы катышуучу болуп эсептелген, мыйзамда белгиленген тартипте кучунө кирген эл аралык келишимдер, ошондой эле эл аралык укуктун жалпы кабыл алынган принциптери менен ченемдери Кыргыз Республикасынын укук системасынын ажыралгыс бөлүгү болуп саналат [7].

Укук булактарына кирген салык - укуктук ченемдердин туруктуу эместиги, бугунку күндө, каржы мыйзамдарын тузуучу, салык мыйзамдары эң тез өзгөргөндөрдүн бири.

Салык - укуктук мамилелерди жөнгө салуу процессиндеги маанилуулуктөргө таянып, салык укугунун булактарын классификациялоодо төмөндөгүдөй жолду сунуштайбыз: 1. Укук - ченемдик акт жогорку мыйзам чыгаруучулук кучтун булагы катары; 2. Салык укугунун башка булактары: укуктук салт, укук - ченемдик келишим.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ:

1. Перевалов В.Д. Нормы и формы (источники) права //Теория государства и права: Учебник для вузов /Отв. ред. д.ю.н., проф. В.Д.Перевалов. - 3-е изд., перераб. и доп. М., 2004.; С.169-182.

2. Марченко М.Н. Теория государства и права: Учебник. -2-е изд., перераб. и доп. М., 2004 С.504-547.

3. Хропанюк В.Н.Источники (формы) права. Теория государства и права: Учебное пособие для высших учебных заведений /Под ред. проф. В.Г.Стрекозова. М., 2004. С. 184-187.

4. Муромцев Г.И. Источники права. Проблемы общей теории права и государства: Учебник для вузов /Под общ. ред. академика РАН, д.ю.н., проф. В.С.Нерсесянца. М., 2004. С.265-280.

5. Конституционный Закон Кыргызской Республики «О референдуме Кыргызской Республики» от 23 октября 2007 года № 159.

6. Марченко М.Н. Источники права: учеб.пособие. М., 2005.

7. Кыргыз Республикасынын Конституциясы 2010-жылдын 27-июнунда Кыргыз Республикасынын референдумунда (буткул элдик добуш беруусундө) кабыл алынган. Бишкек - 2012.